

BASLAWISH KLASS OQIWSHILARINIŃ SÓYLEW UQIPLILIGIN RAWAJLANDIRIWĐYŃ ILIMIIŃ TEORIYALYQ TIYKARLARI

М. Чаршамова – Nókis MPI
Tálim hám tárbiya teoriiyası hám
metodikası (baslawısh tálim)
2- basqısh magistranti

Hesh bir taraw aldınıǵa qatar tájtiriyeberdi úyrenbesten, olardı ámeliyatqa alıp kirmesten rawajlanbaydı. Elimizde baslawısh tálimniń nátiyjeli rawajlanıwında aldınıǵı qatar shet ellerde baslawısh tálim sistemasında ámelge asırılıp atırǵan reformalardı úyreniw, aldınıǵı qatar pedagogikalıq tájtiriyeberdi analizlew hám elimizde baslawısh tálim ámeliyatına alıp kiriw úlken áhmiyetke iye. Ğárezsiz elimizde baslawısh tálim ulıwma orta tálimdi dawam ettiriw ushin tálim alıwshılarda sawatlılıq, bilim, uqıplılıq hám kónlikpelerdiń tiykarların qalıplestiriwge, sonday aq olarda tárbiya kónlikpelrin rawajlandırıwǵa qaratılǵan.

Prezidentimizdiń 2020-jıl 6- noyabrdegi PQ-4884-sanlı qararına qosımsha belgilengen «Tálim-tárbiya hám ilim tarawların jáne de jetilistiriw»ge qaratılǵan kompleks ilajlar baǵdarlamasında, oqıwshılarda logikalıq pikirlew, jeke juwmaqтан ulıwma juwmaqlar shıǵarıw hám ulıwma juwmaqlardı jeke jaǵdaylarǵa qollanıw kónlikpelerin rawajlandırıwǵa qaratılǵan media resurslar jaratıw dep kórsetilgen [1].

Solay eken, baslawısh klass oqıwshılarına sóylew uqıplılıǵın rawajlandırıw wazıypalardıń biri bolıp tabıladı, óytkeni ayqın lingvistikalıq mashqalalardıń bolmawı klassta da, onıń ishinde ajıralatuǵın kishi toparlarda da, sonday-aq muǵallimler menen óz-ara qarım-qatnasıqqa kiriskende de kommunikaciyanı ańsatlastıradı. Bul maqala sheńberindegi tiykarǵı kategoriyalardıń biri sóylew uqıplılıǵı bolıp tabıladı, sonlıqtan oǵan anıqlama keltiriw orınlı dep esapladıq.

Bul termindi túsiniwge jantasıwlar oǵada kóp, biraq R.Pyanta hám M.Shtulman tarepinen usınılǵan anıqlama eń optimal bolıp esaplanadı: «awızeki sóylew uqıplılıǵı – bul balada kommunikaciya yamasa oyın ámeliyatı procesinde rawajlanatuǵın hám tınlaw hám esitkenlerin qaytalap aytıwǵa negizlenetuǵın birlemshi til uqıplılıqları»[2]. Sonı aytıw kerek, sóylew uqıplılıǵı dara kognitiv birlik sıpatında rawajlanbaydı, al alınatuǵın basqa da teoriyalıq-ámeliy kónlikpeler menen quramalı óz-ara tásirge kirisedi hám ulıwmalıq túrde alǵanda jazba qarım-qatnasıqtı, oqıwdı hám jazıwdıń rawajlanıwı menen bir qatarda til uqıplılıqlarınıń keń bolǵan kategoriyalarına kirgizilgen[3].

Ulıwma alǵanda kishi jastaǵı mektep oqıwshılarınıń sóylew uqıplılıqların sociumdaǵı qarım-qatnasıqtı ańsatlastıratuǵın hám óz pikirlerińdi hám emociyalarıńdı erkinirek ańlatıwǵa múmkinshilik beretuǵın qandayda bir ásbap dep

sıpatlaw múmkin. Sózlik qorı keńeygen, dikciya jaqsılangan hám turaqlı awızeki til konstrukciyaların eslep qalğan sayın oqıwshılar hár qıylı sociallıq óz-ara tásir tiplerine bargan sayın kúshlirek beyimlesedi, sonıń qatarında minez-qulıq patternlerin de korrekciyalaw qábiiletlerine iye bolıp baradı. Demek, awızeki sóylew uqıplılıǵına faktorlardıń eki tiykarǵı toparı tásir jasaydı: kommunikaciya procesinde iyelenetuǵın sırtqı hám shaxstıń ózi tárepinen óz betinshe rawajlandırılatuǵın ishki.

Ańlatpalı til qarım-qatnasıq qıla alıw hám awızeki til járdeminde xabarları jetkerip bere alıw sıpatında anıqlanıwı múmkin, al qabil etiletuǵın til bolsa basqalar aytqan nárseni tınlaw hám túsiniw qábiiletine tiyisli bolıp tabıladı[4].

Ańlatpalı hám yamasa qabil etiletuǵın tili jaqsı rawajlanbaǵan balalar sózlerdi hám háriplerdiń seslerin aytıwda hám basqalardıń awızeki tilin jası ushın qolaylı tempte qayta islew, sóylesiw paytında, jazıwda hám awızeki qarım-qatnasıqta óz pikirlerin shólkemlestiriw kibi tarawlarda qıyınshılıqlardı seziniwi múmkin. Til balalardıń adaptaciyasında kritikalıq faktor bolıp tabıladı. Tildiń rawajlanıwınıń jetkilikli dárejede bolmawı sociallıq mashqalalar, minez-qulıq mashqalaları hám nızam buzıwshılıqlar menen baylanıslı boladı. Onnan qalsa til uqıplılıqlarınıń jaman bolıwı, atap aytqanda tildi awızeki túsiniwdiń tómen bolıwı yamasa tildi qabil etpew mektepke qabil etiwde mektepke tayarlıqtıń tómen kórsetkishi bolıp tabıladı hám keleshekтеgi akademiyalıq mashqalalardıń kelip shıǵıw qáwpi tuwdıradı.

Solay etip, profilaktika hám aralasıw kóz-qarasınan, baslawısh klasslarda tildi rawajlandırıwǵa járdem beretuǵın normativ shárayatlar hám processlerdi anıqlaw birlemshi áhmiyetke iye boladı.

Oqıwshılardıń klassta ótkeretuǵın waqtın esapqa alǵanda, muǵallimler qarım-qatnasıq boyınsha proksimal sherikler, sonday-aq balalardıń kúndelikli turmısında til úlesiniń biytákirar derekleri bolıp tabıladı. Biraq, muǵallim hám oqıwshınıń tıǵız qarım-qatnasıqları kontekstinde balalardıń awızeki sóylew uqıplılıǵınıń rawajlanıwın xoshametlew imkaniyatları kúta kem izertlewlerde úyrenilgen. Olardıń hesh birinde muǵallimlerdiń jaqınlıǵı menen tildiń qabıllawshı rawajlanıwı ortasındaǵı óz-ara baylanıs úyrenilmegen[5].

Bunnan tısqari til arqalı ańlatıwdı emes, al muǵallimniń hám balalardıń jaqınlıǵı menen qabıllawshı til ortasındaǵı rawajlanıw asociaciyasın úyreniw úsh sebepke kóre ústinlikke iye bolıp tabıladı. Birinshiden, qabıllawshı til, shaması, sırtqı ortalıq tásiiri, misalı qáwender hám bala ortasındaǵı qarım-katnasıqlar menen kóbirek baylanıslı. Ekinshiden, qabıllawshı til basqa til (sóylew) kónlikpeleriniń tiykarında jatadı, sonıń qatarında ańlatpalı tildiń hám kishi jastaǵı mektep oqıwshılarınıń ulıwmalıq sóylew qábiiletleriniń emocional tiykardaǵı til ekspressiyasına qaraǵanda jaqsıraq kórsetkishi bolıp tabıladı. Úshinshiden, hár qıylı

jastağı qabıllawshı tildiń rawajlanıwında sezilerdi individual pariqlar orın aladı: sońı izertlewler, misalı, sonı kórsetpekte táwekel toparı balaları menen táwekelsiz topar balaları arasındağı qabıllawshı tildegi pariqlar erte mektep jasında artıp barıw tendenciyasına iye[6].

Solay etip, baslawısh klasslar sırtqı ortalıqtıń qabıllawshı tildiń rawajlanıwındağı tabıslarǵa tásirin úyreniw ushın kúta áhmiyetli dáwir bolıp tabıladı. Bul jerde muǵallım menen balanıń jaqınlıǵı ortasındağı óz-ara tásirdiń rawajlanıwı hám ulıwma kognitiv rawajlanıw maǵlıwmatlarına kóbirek dıqqat awdarılıwı kerek. Bunnan tisqari til balalardıń sociallıq minez-qulqında hám mekteptegi rawajlanıwında kúta áhmiyetli rol atqaradı. Sırtqı mashqalalardıń hám orta mekteptegi tabıslar traektoriyasınıń ósip baratırǵan turaqlılıǵın esapqa alǵan halda kishi jastağı mektep okıwshıları ushın qorshaǵan ortalıqtıń iykemli faktorların anıqlaw kúta mańızlı bolıp tabıladı. Bul tildiń rawajlanıwın jaqsılawı hám sırtqı jáne akademiyalıq processler traektoriyalarına tásir etiwı múmkin[7]. Sonday-aq muǵallım menen balalardıń ortasındağı tıǵız qarım-qatnasıqlar awızeki til kónlikleri sistemasına qural sıpatında tásir ótkeriwi múmkin hám olar járdeminde balalarda erte mektep jasında kritikalıq oylawdı rawajlandırıw múmkin. Baslawısh klasslarda awızeki tildi sistemalastırıw hám rawajlandırıw izertlewlerde jetkilikli dárejede úyrenilmegen bolsa da, geypara jaqsı nátiyjeler kútiw múmkin bolǵan poziciyalar bar, sonıń qatarında oyın terapiyasına tiykarlanǵan awızeki sóylew uqıplılıqların rawajlandırıw boyınsha.

Solay etip, qarım-qatnasıqlardıń jaqınlıǵı hám awızeki til tabısları ortasındağı rawajlanıw baylanısları balanıń minez-qulıq sıpatlamaları menen shártlenedi. Joqarı qabıllawshı til qábiletine iye balalardıń awızeki tiliniń rawajlanıwı muǵallım menen bala ortasındağı jaqın qatnasıqlar kontekstinde jedellesiwi múmkin hám unamlı kaskad jaratadı.

Muǵallım diskussiya alıp barıwdıń naavtoritar stiliniń úlgisi bolıwı hám jetkilikli dárejede ulıwmalıq kommunikativlik mádeniyatqa iye bolıwı kerek. Pedagog durıs awızeki til úlgilerin beriwi, diskussiya, tartıs alıp barıwda, argumentlerdi keltiriwde járdemlesiwı kerek. Bul tranzakciyalıq gipoteza balanı rawajlandırıwdıń sociallıq-ekologiyalıq modelleri menen úylesedi.

Paydanılǵan ádebiyatlar

1. Ózbekistan Respublikası Prezidentiniń 2020-jıl 6-noyabr degi PQ-4884-sanlı qararı. info@norma.uz
2. Pianta, R. C. Teacher-child relationships and children's success in the first years of school / R. C. Pianta, M. W. Stuhlman. – School Psychology Review, 2004. P.435.

3. Pianta, R. C. Teacher-child relationships and children's success in the first years of school / R. C. Pianta, M. W. Stuhlman. – School Psychology Review, 2004., P.436)

4. Oades-Sese, G. V. Attachment relationships as predictors of language skills for at-risk bilingual preschool children. Psychology in the Schools / G. V.Oades-Sese, Y. Li. – 2013. P.458

5. Соколова, Н. В. Учебная мотивация в младшем школьном возрасте / Н. В. Соколова // Научный электронный журнал Меридиан. – 2019. – No 15 (33). – С. 366

6. Menting, B. Language skills, peer rejection, and the development of externalizing behavior from kindergarten to fourth grade / B. Menting, P. Van Lier, H. V. Koot // Journal of Child Psychology and Psychiatry. –2011. – P. 72.

7. Психология детства: учебник / Под ред. А.А.Реана. – Санкт-Петербург: Прайм- ЕВРО-ЗНАК, 2003. – с. 101.

